

१. परिचय

नेपालमा विद्युतको माग अनुसार आपूर्ति हुन नसकेको कारण विगत केही वर्ष देखि विद्युत संकट भई दैनिक १२ घण्टा भन्दा बढी लोडसेडिङ्ग भईरहेको छ । नियमित विद्युत आपूर्ति नहुँदा उत्पादन क्षेत्र, सेवा क्षेत्र लगायत सम्पूर्ण विकास क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव परेको छ ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण लगायत स्वतन्त्र विद्युत उत्पादकहरूले समेत नेपालको जलविद्युत विकास गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नका साथै विद्युतको माग र आपूर्ति विच सामञ्जस्यता कायम गरी भारत तर्फ विद्युत निर्यात गर्न पहल गरिरहेका छन् । नेपालमा हालसम्म निर्माण भएका १३२ के.भी. प्रसारण लाईनबाट प्रयाप्त विद्युत आदान-प्रदान गर्न नसकिएकाले डबल सर्किट ४०० के.भी. प्रसारण लाईनको आवश्यकता महशुस गरिएको छ ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरणले प्राथमिकताका साथ हेटौँडा-ढल्केबार-दुहवी ४०० के.भी. प्रसारण लाईन निर्माण गर्न प्रस्ताव गरेको छ । यो प्रसारण लाईन निर्माण पश्चात निकट भविष्यमा नेपाल-भारत विच विद्युत आदान प्रदान भई नेपालको वर्तमान विद्युत संकट समेत समाधान हुने देखिन्छ ।

आयोजनाको प्रस्तुत पुर्नवास कार्ययोजना (Resettlement Action Plan, RAP) प्रतिवेदन नेपालको प्रचलित ऐन/नियम तथा विश्व बैंकको नीति/मार्गदर्शन अनुरूप तयार पारिएको छ ।

२. आयोजनाको परिचय

प्रस्तावित प्रसारण लाईन आयोजनाको कुल लम्बाई ३२४.२ कि.मी. रहेको छ । जसमध्ये ढल्केबर-भिष्टामोड खण्डमा ३९ कि.मि. र हेटौँडा-ढल्केबार-दुहवी खण्डमा २८५.२ कि.मि. पर्दछ । यो प्रसारण लाईन आयोजनाले मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको मकवानपुर देखि पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको सुनसरी जिल्लासम्म छोएको छ ।

प्रस्तावित प्रसारण लाईन डबल सर्किटको हुनेछ । विद्युत नियमावली २०५० अनुसार प्रसारण लाईनको अधिकार क्षेत्र (Right of Way) ४६ मी. (केन्द्र देखि दाँया २३ मी. तथा बाँया २३ मी.) को हुनेछ । यस प्रसारण लाईन आयोजनामा कुल १३६ एङ्गल टावरको निर्माण गरिने छ । पूर्वाञ्चलको सुनसरी जिल्ला भोक्राहा गा.वि.स. मा नयाँ २२० के.भी. सबस्टेशन निर्माण गरिने छ । त्यसैगरी हालको ढल्केबर सबस्टेशनमा १३२ के.भी. सबस्टेशन विस्तार र नयाँ २२० के.भी. सबस्टेशन निर्माण गरिने छ । ढल्केबार-दुहवी, ढल्केबार-भिष्टामोड र ढल्केबार-हेटौँडा गरी ३ वटा ४०० के.भी. लाईनहरू विस्तार गरिने छ ।

प्रस्तावित आयोजनाको रेखांकन गर्दा घनावस्ती, विद्यालय, धार्मिक स्थल एवं सार्वजनिक संरचनालाई छलेर गरिएको छ ।

आयोजना निर्माणका चरणमा करिब १००० कामदार तथा जनशक्तिको आवश्यकता पर्नेछ । यसमा १०० दक्ष, १०० अर्धदक्ष र ८०० अदक्ष कामदार हुनेछन् । अदक्ष कामदारहरू उपलब्ध भए सम्म आयोजना क्षेत्रबाटै प्रयोग गरिनेछ ।

३. अध्ययन विधि

पुर्नवास कार्ययोजना प्रतिवेदन तयार गर्ने सिलसिलामा प्राथमिक तथा सहायक दुवै प्रकारका तथ्याङ्कहरूको सहयोग लिइएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनमा गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै अनुसन्धान विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रतिवेदनको तैयारी गर्दा यस सम्बन्धमा उपलब्ध प्रकाशित सामाग्रीको पुनरावलोकन, गा.वि.स. स्तरीय सूचना संकलन, आयोजना प्रभावितहरू बारे गरिएको सर्वेक्षण तथा प्रभावित भौतिक सम्पति (नीज तथा सार्वजनिक) को लगतको विश्लेषण आदि प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनका क्रममा विभिन्न सन्दर्भहरूको पुनरावलोकन, १३३ घरपरिवारको सामाजिक-आर्थिक सर्वेक्षण, ९५ गा.वि.स. र २ न.पा. हरूमा सहभागिमूलक अन्तर्क्रिया, २२ स्थानमा पेशागत जातजातिसंग छलफल, २५ स्थानमा महिला समूहसंग छलफल र १९४ जना स्थानीय बुद्धिजीवीसंग छलफल गरिएको छ । साथै आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा बजार सर्वेक्षण एवं जिल्लाका स्थानिय सरोकरवालाहरूसंग पनि छलफल गरिएको छ ।

विश्व बैंकको सामाजिक सुरक्षा नीति अनुसार यदि कुनै विकास आयोजना निर्माण गर्दा घर जग्गा अधिग्रहण गरी कुनै पनि व्यक्ति भौतिक तथा आर्थिक रूपले विस्थापित भएमा अस्वैच्छीक पुर्नवास नीति लागु गर्न आवश्यक पर्दछ । त्यसै गरी यदि कुनै पनि आयोजना आदिवासी तथा जनजाति बसोवास क्षेत्रमा कार्यान्वयन हुन्छ भने त्यस क्षेत्रमा पनि आदिवासी जनजाती सम्बन्धी नीति आकर्षित हुन्छ ।

विश्व बैंकको अस्वैच्छीक पुर्नवास नीति अनुसार सम्भव भएसम्म अस्वैच्छीक पुर्नवास नगर्नु वा कम गर्नु यदि सो कार्य गर्न नसकिने भएमा प्रभावित व्यक्तिको जीवनस्तर आयोजना निर्माण भन्दा अधिको अवस्थामा हास नआउने गरी पुर्नवास गर्नुपर्ने हुन्छ ।

आयोजना प्रभावित परिवारहरूलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गरिएको छ ।

- सीमान्तकृत रूपमा प्रभावित घरधुरी :- आफ्नो स्वामीत्वमा रहेको कूल जमीनको १०% प्रतिशत भन्दा कम क्षति हुने घरधुरी ।
- गम्भीर रूपमा प्रभावित घरधुरी :- आफ्नो स्वामीत्वमा रहेको कुल जमीनको १० % प्रतिशत भन्दा बढी क्षति हुने घरधुरी तथा आवासीय संरचनामा क्षति हुने घरधुरीहरू समेत यसै कोटीमा पर्दछन ।
- जोखिममा परेका परिवार :- घरमुली महिला भएका, विधुवा/विधुर परिवार, अपाङ्गता परिवार, एच.आइ.भी.एड्स पिडीत परिवार तथा दलित परिवार यस कोटीमा पर्दछन् ।

४. नीति पुनरावलोकन

आयोजना संचालन गर्दा प्रस्तावकले नेपाल सरकारको कानूनी प्रावधानहरू एवं विश्व बैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा नीतिहरूको पालना गर्नेछ । प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार गर्दा देशमा प्रचलित ऐन/नियमहरू जस्तै : जग्गा प्राप्ति ऐन, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, विद्युत नियमावली, विश्व श्रम संगठनको माहासन्धीका साथै विश्व बैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा नीतिहरूको समेत पुनरावलोकन गरिएको छ ।

५. सम्बद्धहरूबीच परामर्श एवं गुनासो व्यवस्थापन

प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार गर्दा सरोकारवाला व्यक्ति तथा संघ संस्थासंग वृहत छलफल गरिएको छ । स्थानीय व्यक्तिहरूद्वारा उठाईएका विषय तथा व्यक्त गरिएका चासोहरूमा मुख्य रूपले क्षतिपूर्ति, जीवनस्तर सुधारका कार्यक्रमहरूको संचालन, क्षति-न्यूनीकरण/वातावरणीय अभिवृद्धि कार्यक्रमहरूको संचालन, भौतिक संरचना तथा सामुदायिक सहयोग कार्यक्रम आदि पर्दछन् । बहुसंख्यक क्षेत्रका व्यक्तिहरूद्वारा प्रसारण लाईन मार्ग प्रति सहमति रहेको छ ।

जग्गा तथा अन्य सम्पत्तिको क्षतिपूर्ति वितरण प्रक्रियामा उत्पन्न हुनसक्ने असहमति तथा आयोजना सित अन्य वातावरणीय तथा सामाजिक गुनासोहरूको सुनुवाईको लागि एउटा गुनासो सम्बोधन संरचना स्थापना गरिने छ । जग्गा अधिग्रहण तथा पुनर्स्थापना इकाईमा गुनासो-दर्ता पुस्तिका खडा गरिनेछ । आयोजना सम्बन्धित प्रभावित एवं स्थानीय व्यक्तिहरूले उक्त इकाईमा आफ्ना उजुरीहरू दिन पाउनेछन् ।

६. आयोजनाबाट प्रभावित हुने परिवारहरूको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

आयोजनाले प्रत्यक्ष रूपमा ७ जिल्लाका १३३ घरधुरीलाई प्रभावित गर्नेछ । सर्वेक्षण गरिएका १३३ घरधुरीको कुल जनसंख्या ८७३ हो जसमध्ये ५३.०४% पुरुष र ४६.९६% महिला छन् । सर्वेक्षण गरिएका घरधुरीको औषत परिवार सदस्य संख्या ६.३ छ जुन राष्ट्रिय परिवार सदस्य संख्या भन्दा बढी हो ।

सर्वेक्षण गरिएका ६ वर्ष भन्दा माथिका जनसंख्या मध्ये १८.०% निरक्षर रहेका छन् । निरक्षर मध्ये २८.२७% महिला रहेका छन् भने ८.५३% पुरुष छन् । आयोजनाबाट प्रभावित परिवारमा विभिन्न आदिवासी तथा जनजाति वर्गका कुल २९ जातिका रहेका छन् । यी जातजातीलाई विस्तृत रूपमा तराई मूलका आदिवासी जनजाती बाह्रमण, क्षत्री, ठकुरी, दलित तथा मुस्लिममा वर्गीकृत गरिएको छ । प्रभावित घरधुरी मध्ये ४६.६२% तराई मूलका जाति, ३२.३३% जनजाति, १२.०३% बाह्रमण/क्षत्री, ५.२६% दलित तथा ३.७६% मुस्लिम रहेका छन् । प्रभावित घरधुरीको मुख्य भाषा मैथिली (५४.१४%) रहेको छ । यसै गरी अन्य भाषाहरूमा नेपाली (२७.०६%), थारु (१२.०३%) र तामाङ्ग (६.७७%) छन् ।

प्रभावित परिवारको जीविकोपार्जनको मुख्य श्रोतमा कृषि, नोकरी, ज्यालादारी तथा व्यापार र घरेलु उद्योग रहेका छन् । आयोजना क्षेत्रमा खाद्य अपर्याप्तता रहेको छ । केवल ३७.६% परिवारलाई आफ्नो उब्जनीले वर्षैभरी खान पुग्ने गरेको पाइयो । सर्वेक्षण गरिएका घरधुरी मध्ये ९३ घरधुरीलाई विभिन्न कारणले ऋण रहेको छ ।

सर्वेक्षण गरिएका घरधुरीको औसत वार्षिक आम्दानी रु. १,५३,४६३ रहेको छ । जस मध्ये ५६.६८% गैह्र कृषि तथा ४०.१६% कृषि र ३.१५% पशुपालन क्षेत्रको योगदान रहेको छ । यसरी नै सर्वेक्षण गरिएका घरधुरीको औषत वार्षिक खर्च रु. १,०६,४२२ रहेको छ । कुल खर्च मध्ये खाद्यान्नले ५०.२१% हिस्सा ओगटेको छ ।

प्रभावित घरधुरीको औषत जमिन स्वामित्व ०.४९ हेक्टर रहेको छ । प्रति व्यक्ति जमिन स्वामित्व सबैभन्दा थोरै मकवानपुर (०.०५ हेक्टर) रहेको छ भने सबैभन्दा धेरै महोत्तरी (०.३३ हेक्टर) मा

रहेको छ । यस क्षेत्रमा मुख्यत धान, उखु, गहुँ, मकै, कोदो आदिको खेती गरिन्छ । आयोजना क्षेत्रमा सर्वेक्षण गरिएका घरधुरीले पशुपालन स्वामित्वलाई कृषिको अभिन्न अंगको रूपमा लिएका छन् । सर्वेक्षण गरिएका घरधुरी मध्ये ८०% संग गाई वस्तु रहेका छन् ।

प्रभावित क्षेत्रको वासिन्दाको पिउने पानीको मुख्य श्रोतमा ट्यूबेल, पाइप वितरित तथा सार्वजनिक धारा रहेका छन् । सर्वेक्षण गरिएका घरधुरी मध्ये ९.०२% संग पाइपबाट वितरित पानीमा पहुँच रहेको छ । सर्वेक्षण गरिएका केही घरधुरी मध्ये ४५.८६% ले चर्पीको प्रयोग गर्दछन् ।

आयोजना तथा यसको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा प्रभावित घरधुरी मध्ये ८६.४७% ले सकारात्मक धारणा राखेका छन् भने ३.७६% ले नकारात्मक धारणा राखेका छन् भने बाँकी तटस्थ रहेका छन् । प्रभावित घरधुरीले रोजगारी, राम्रो क्षतिपूर्ति स्थानीय विकास तथा विद्युतीकरणको आशा आयोजनाबाट राखेका छन् । सर्वेक्षण गरिएका घरधुरी मध्ये ३७.५९% ले रोजगारी, ३०.०८% ले उचित क्षतिपूर्ति, १८.८०% ले स्थानीय विकास र १३.५३% ले विद्युतीकरणको माग राखेका छन् ।

७. प्रभाव मुल्याङ्कन

प्रस्तावित आयोजना कार्यान्वयन गर्दा २१.२४ हेक्टर निजी कृषि योग्य जमिन स्थायी अधिग्रहण गरिने छ । यसबाट सात जिल्लाका १३३ परिवारहरु प्रभावित हुनेछन् । यसरी अधिग्रहण गरिने जग्गामा धनुषा जिल्लामा २ वटा, सुनसरी जिल्लामा एउटा सवस्टेसन निर्माण गरिने छ । त्यसैगरी १३६ वटा टावर निर्माण गरिने छ । ५९१ वटा निजी जग्गामा लगाइएका बोटविरुवा क्षती हुनेछन् । त्यसैगरी ६ परिवारहरुको ९ वटा घर तथा संरचनाहरुलाई पुनस्थापना गर्नुपर्ने छ । ३ वटा मन्दिर, एउटा सरकारी विद्यालयलाई पनि पुनस्थापना गर्नुपर्ने छ । करिव ८३६.९२ हेक्टर निजी जग्गा प्रसारण लाईन मुनि पर्नेछ । प्रसारण लाईन मुनी परेको व्यक्तिगत/निजी जग्गामा कुनै पनि अग्ला घर तथा टहरा निर्माण गर्न पाइने छैन तर खेतीको लागी प्रयोग गर्न भने पाइने छ ।

८. न्यूनीकरण तथा अभिवृद्धि सम्बन्धी उपायहरु

यस अध्ययन अनुसार आयोजनाको आकार तथा यसको राष्ट्रिय महत्वका आधारमा यसले समाजमा पार्ने प्रतिकूल प्रभाव न्यून रहेको छ । आकलन गरिएका नकारात्मक प्रभावहरुको न्यूनीकरणका निमित्त सुहाउदो उपायहरु अवलम्बन गर्न प्रस्ताव गरिएको छ । यस पुर्नवास कार्य योजना प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्दा निम्न लिखित प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरुको अवलम्बन गरिने छ ।

- क) आयोजनालाई आवश्यक पर्ने निजी सम्पति (जग्गा, घर, टहरा, रुख आदि) को प्रतिस्थापन मूल्य वरावरको क्षतिपूर्ति दिइने छ ।
- ख) जुन व्यक्तिको घर पुनस्थापना गर्नुपर्ने छ , त्यस्ता व्यक्तिहरुलाई स्थानान्तर खर्च रु.१५,०००/- घर भाडा खर्च ६ महिनाको लागि प्रति महिना रु.२५००/- र यातायात खर्च रु.१०,०००/- राहत स्वरुप उपलब्ध गराइने छ
- ग) आफ्नो स्वामित्वको १० % भन्दा बढी जग्गा अधिग्रहणमा परि प्रभावित हुने परिवारहरुलाई जिविकोपार्जनको लागि एकमुष्ट प्रति परिवार रु.१२,४२५/- का दरले राहत उपलब्ध गराइने छ ।
- घ) जीविकोपार्जनको निमित्त प्रभावित व्यक्तिहरुको लागि विभिन्न प्रकारका सीप विकास तथा कृषिजन्य तालिम कार्यक्रमहरु संचालन गरीने छ जसबाट व्यक्तिको आयस्तरमा वृद्धि हुने

- छ। जस्तै : कृषि तथा पशुपालन सम्बन्धी तालिम, हाउस वाइरीड, वेल्डीङ, प्लम्बीङ्ग, गाडीका पार्टपूजा मर्मत सम्बन्धी तालिम, ईलेक्ट्रीकल तथा मेकानिकल सामाग्रीहरुको मर्मत सम्बन्धी तालिम, ड्राइभिङ्ग सम्बन्धी तालिम आदि मुख्य रहेका छन् ।
- ड) महिला प्रमुख तथा दलित प्रभावित परिवारहरुलाई सिलाई बुनाई सम्बन्धी तालिम दिईने छ । उक्त तालिम पश्चात सिलाई मेसिन उपलब्ध गराईने छ ।
- च) आयोजना क्षेत्रको विभिन्न २० स्थानमा सामाजिक सचेतना सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गरिने छ ।
- छ) सार्वजनिक सेवा क्षेत्रहरु, सांस्कृतिक तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरुको स्थानान्तरण स्थानीय सरोकारवालाहरुको सभागिताको आधारमा गरिनेछ ।

९. संस्थागत व्यवस्था

आयोजना व्यवस्थापनको सम्पूर्ण कार्य नेपाल-भारत विद्युत प्रसारण तथा व्यापार आयोजनाले गर्नेछ । यस अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न केन्द्रीयस्तरमा संस्थागत संरचना तथा जनशक्तिहरु परिचालन गरिने छ । केन्द्र स्तरमा वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (ने.वि.प्रा.), ऊर्जा मन्त्रालय तथा विद्युत विकास विभाग पर्दछन् । आयोजना स्तरमा आयोजना प्रमुख/जग्गा अधिग्रहण तथा पुनःस्थापना इकाई, हेटौडा-ढल्केवार-दुहवी वातावरण तथा सामाजिक अनुगमन इकाई, क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति, स्थानीय परामर्शदातृ मञ्च, निर्माण ठेकेदार तथा जिल्ला स्तरीय निकायहरु पर्दछन् । दातृ निकायले विशेषतः ऋण संभौतामा उल्लेखित कुराहरु पालना भए/नभएको अनुगमन गर्दछन् ।

१०. कार्यान्वयन तालिका

पुर्नवास कार्ययोजना प्रतिवेदनका कार्यक्रमहरु ३ वर्ष को अवधिमा कार्यान्वयन गरिनेछन् ।

११. अनुगमन

आयोजनाको प्रमुख उद्देश्य प्रभाव न्यूनिकरण तथा अभिवृद्धिका उपायहरु अवलम्बन गर्दै प्रभावित परिवारहरुको जिवनस्तर आयोजना कार्यान्वयन हुनु अगाडीको भन्दा राम्रो अवस्थामा पुर्‍याउनु हो । यसका लागि प्रभावकारी अनुगमन गरिने छ ।

पुर्नवास कार्य योजना प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका व्यवस्था कार्यान्वयन भए नभएको केन्द्रिय स्तरको अनुगमन ने.वि.प्रा. वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभागले गर्नेछ । आयोजना क्षेत्रमा अनुगमनको लागि वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग अन्तर्गत रहने गरि वातावरण तथा सामाजिक इकाई साइट कार्यालय स्थापना गरिनेछ । यस इकाई कार्यालय मार्फत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरु प्रभावकारी कार्यान्वयन भए नभएको दैनिक अनुगमन गरिने छ । यसमा विशेष गरि मुआब्जा वितरण, पुर्नवास तथा पुनस्थापना सहयोग, आयोजना तथा ठेकेदार कम्पनीले प्रभाव न्यूनिकरण तथा सामुदायिक विकासका क्षेत्रमा गर्नु पर्ने कार्यहरु गरे नगरेको अनुगमन गर्नेछ । यसका लागि प्रभावित परिवारहरुको सामाजिक तथा आर्थिक सर्वेक्षण, औपचारिक छलफल, स्थानिय सरोकारवाला व्यक्तिहरूसंग अन्तक्रिया, सहभागितामूलक छलफल, लक्षित समुदायसंग अन्तक्रिया आदी विधिको प्रयोग गरिनेछ । यसबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा इकाई कार्यालयले त्रैमासिक अनुगमन प्रतिवेदन तयार गर्नेछ ।

यसैगरी दातृसंस्था विश्व बैकले पनि स्थानिय स्वतन्त्र बाह्य परामर्शदातृ संस्था मार्फत प्रस्तावक, आयोजना र ठेकेदार कम्पनीले प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका मापदण्ड अनुसार कार्य भए नभएको अनुगमन गर्नेछ । दातृ संस्था मार्फत गरिने अनुगमन विशेष गरी नेपालको प्रचलित ऐन, नियम तथा विश्व बैकका वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा नीति, निर्देशिका र यस प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यवस्था अनुसार आयोजना कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्नेछ । दातृ निकायले विशेषतः ऋण संभौतामा उल्लेखित कुराहरु पालना भए/नभएको पनि अनुगमन गर्ने छ । यसका साथै ऊर्जा मन्त्रालय, विद्युत विकास विभागद्वारा पनि उक्त प्रतिवेदन कार्यान्वयन तथा सो को अनुगमन हुनेछ ।

तसर्थ, आयोजना, प्रस्तावक, दातृसंस्था, ठेकेदार कम्पनी र क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति आदी यो प्रतिवेदन कार्यान्वयन प्रति जवाफदेही हुनेछन् ।

१२. बजेटको व्यवस्था

पुर्नवास कार्ययोजनामा व्यवस्था भएअनुसारको अनुगमन तथा प्रभाव न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न रु. २०.९६९ करोडको प्रस्ताव गरिएको छ ।

मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति वितरण खाका (Entitlement Matrix)

क्षतिको प्रकार	अधिकारको इकाई	मुआब्जा तथा क्षतिपूर्ति विवरण	कार्यान्वयन तरीका
१. घर र अन्य संरचना			
१.१ आवासको क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* प्रतिस्थापन मूल्यमा घरको प्रकार अनुसार नगद क्षतिपूर्ति । * संरचनाले ओगटेको जमीनको क्षतिपूर्ति ।	* संरचनाको मूल्याङ्कन संबन्धित जिल्लाको शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालयको परामर्शमा गर्ने । * प्रभावित घरका क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गर्न प्रत्येक जिल्लामा क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको गठन हुनेछ । यसैमार्फत क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गरिने छ । * घरको क्षतिपूर्ति प्रतिस्थापन मूल्यमा निर्धारण हुनेछ, क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा घरको ह्रास कट्टा गरिने छैन । * घर भत्काएपछि निस्कने पुरानो निर्माण सामग्री सम्बन्धित व्यक्तिको नै हुनेछ । क्षतिपूर्तिको रकमवाट यस्तो सामानको मूल्य घटाइने छैन । * घरको क्षतिपूर्ति रकम मध्ये ५०% अग्रिम भत्तानी दिइनेछ र बाँकी ५०% रकम घर भत्काइसकेपछि दिइने छ । * ६ महिनाको घर भाडा वापत सम्बन्धित व्यक्तिले प्राप्त गर्नेछन् । * यातायात खर्चवापत र विस्थापन रकम एकपटक मात्र प्राप्त गर्नेछन् । * यसको अतिरिक्त यस्ता घरधुरीले थप सीपमूलक तालीम तथा सुविधा समेत प्राप्त गर्नेछन् । * घर भत्काउनु ३५ दिन अगावै ठाउँ खालीको लागि सूचना जारी गरिने छ । * उचित क्षतिपूर्ति दिने उद्देश्यले घरको क्षतिपूर्ति दर निर्धारण र क्षतिपूर्ति वितरण सम्बन्धि सम्पूर्णकार्य १ वर्षभित्र सम्पन्न गरिने छ ।
१.२ व्यक्तिगत अन्य संरचनाहरूमा हुने क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* अन्य संरचनाहरू जस्तै गोठ, धारा, इनार आदि * संरचनापिच्छे आंशिक वा पूरा क्षतिअनुसार प्रतिस्थापन मूल्य बराबरको क्षतिपूर्ति * संरचनाले ओगटेको जमीनको क्षतिपूर्ति	* घर बाहेकका अन्य संरचना पर्नेहरूका लागि क्षतिपूर्तिबाहेक अन्य सुविधा नभएको। * क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिले क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गर्नेछ । * घर बाहेकका अन्य संरचना अधिग्रहण गर्दा ३५ दिन अगावै ठाउँ खालीको लागि सूचना जारी गरिने छ ।
१.३ व्यक्तिगत आवास तथा अन्य संरचनाको क्षति	कानूनी स्वामित्व नभएको	* घर र अन्य संरचनाको प्रतिस्थापन मूल्यमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध हुने तर जग्गाको कानूनी स्वामित्व नभएको खण्डमा जग्गाको क्षतिपूर्ति भने नपाउने ।	* क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिबाट संरचनाको मूल्याङ्कन हुने र अधिग्रहणपूर्व अग्रिम सूचना जारी गरिने छ । * नगद क्षतिपूर्तिको अतिरिक्त आयोजनाको निर्माण चरणमा यस्ता परिवारहरूको लागि प्रसारण लाइन निर्माणकार्यमा भएको अनुभव र सीपको आधारमा रोजगारीमा प्राथमिकता र सीपमूलक तालीमको अवसर प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।
२ जग्गा			
२.१ निजी जग्गाको क्षति (टावर /सबस्टेशन)	कानूनी स्वामित्व भएको	* प्रतिस्थापन मूल्यमा मुआब्जा प्रदान गरिने । * मुआब्जा दर निर्धारण हुँदा जग्गाको सरकारी मूल्य र बजार मूल्य समेतलाई आधार मानी दर निर्धारण हुनेछ ।	* संरचनाको मूल्याङ्कन संबन्धित जिल्लाको शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालयको परामर्शमा गर्ने । * प्रत्येक जिल्लामा मुआब्जा निर्धारण समिति बन्ने छ । संबन्धीत जग्गावालालाई यसै समितिद्वारा निर्धारित दरअनुसारको मुआब्जा उपलब्ध गराइने छ । * जग्गाको क्षेती भएका व्यक्ति र क्षेत्रफलको सूचि आवश्यक पर्ने

		* बाली भएको जग्गाको हकमा बाली क्षति वापत एक पटकको लागि एक बालीको उत्पादन बराबरको क्षतिपूर्ति दिइने।	छ। * घर बाहेकका अन्य संरचना अधिग्रहण गर्दा ३५ दिन अगावै ठाउँ खालीको लागि सूचना जारी गरिने छ। * जग्गावालाको चाहनामा मुआब्जा रकम नगद वा चेक जुनसुकै रुपमा पनि हुन सक्नेछ। * उचित मुआब्जा दिने उद्देश्यले प्राप्तगर्ने जग्गाको मुआब्जा दर निर्धारण र सम्पूर्ण मुआब्जा वितरण संबन्धी कार्य १ वर्ष भित्र सम्पन्न गर्नुपर्ने छ।
२.२ निजी जग्गाको क्षति (टावर /सबस्टेसन)	कानूनी स्वामित्व नभएका	* नेपाल सरकारद्वारा बसोबासका लागि स्वीकृति दिइएको तथा जग्गा धनिपूर्जा प्राप्तीको क्रममा रहेको। * जग्गा गुमेकाहरुको लागि क्षतिपूर्तिस्वरूप विस्थापनपूर्वको जीवनस्तर कायम राख्ने किसिमका सहयोग कार्यक्रमहरु संचालन गरिने।	* जीवन निर्वाह सुधार कार्यक्रम, पुनर्वास खर्च र सीपमूलक तालीमको अवसर भने प्राप्त गर्न सक्नेछन्। * क्षेतीपूर्ति निर्धारण समितीले कानूनी आधारमा जग्गाको स्वामित्व नभएका व्यक्तिको वारेमा निर्णय लिने छ।
२.३ निजी जग्गाको अस्थायी क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* अस्थायी कार्य गर्दा हुने बालीको क्षति, जग्गाको उत्पादकत्वमा कमी आदिको क्षतिपूर्ति हुने। * अस्थायी कार्य गर्दा आउने अन्य बाधा व्यवधान र सम्पत्ती क्षतिको क्षतिपूर्ति। * अस्थायी रुपमा प्राप्त गर्नुपर्ने जग्गाको लागि आयोजना ठेकेदारले संबन्धीत जग्गाधनीसंग भाडा निर्धारणका लागि वार्ता गरी संबन्धिता गर्नुपर्ने छ। * अस्थायी रुपमा लिएको जग्गाको समयावधि सकिएपछि जग्गाधनीलाई पूर्ववत रुपमा वा जग्गाको स्तर सुधार गरेर वा दुईपक्ष बीच भएको समझदारीको आधारमा जग्गा फिर्ता गर्नुपर्नेछ।	* संबन्धित जग्गा धनीसंग निम्नलिखित शर्त खुलाई जग्गा भाडा संबन्धिता गर्नुपर्ने छ : – भाडामा लिने जग्गाको संबन्धिता अवधि – वार्षिक मूद्रास्फिति समायोजन – भुक्तानी तरीका – जग्गाको संरक्षण तथा जग्गाको पूर्वअवस्था तथा शर्तहरु। * भाडामा लिइएको जग्गाको संबन्धिता वमोजिमको समय सीमा समाप्त भएपछि उक्त जग्गा जग्गाधनीलाई पूर्ववत रुपमा फिर्ता गर्नुपर्नेछ।
३.अन्य निजी सम्पत्तीहरु			
३.१ मौसमी बालीको क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* बाली भित्राउन अग्रिम सूचना दिइने। * बाली भित्राउन नपाउँदै बाली क्षति भएको अवस्थामा क्षति अनुरूप क्षतिपूर्ति उपलब्ध हुने।	* आयोजनाले जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको सल्लाहको आधारमा बालीको क्षतिपूर्ति दर निर्धारण गर्ने छ।
३.२ निजी रुख र बहुवर्षे बाली को क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* बाली भित्राउन अग्रिम सूचना दिइने। * बाली भित्राउन नपाउँदै बाली क्षति भएको अवस्थामा क्षति अनुरूप क्षतिपूर्ति उपलब्ध हुने।	* जिल्ला वन कार्यालय र जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको राय सुझावको आधारमा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति मार्फत क्षतिपूर्तिको दर निर्धारण गरिने छ। * प्रवर्द्धले प्रभावित व्यक्ति र समुदायलाई नयाँ रुप तथा मौसमी बालीहरु उत्पादनका लागि सहयोग गर्ने छ।

४. सामाजिक संरचना र सम्पत्ति			
४.१ सामाजिक भवन र संरचना	स्थानीय समुदाय	* सामाजिक भवन र संरचनाहरूमा प्रतीक्षालय, स्कूल, मन्दिर, धारा, इतार, आदि पर्दछन् ।	* प्रभावित समुदायसँगको समन्वयमा सामाजिक संरचनाको स्थानान्तरण वा पुनःनिर्माण संबन्धी काम गर्ने ।
४.२ रुखहरु	सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह वा स्थानीय समुदाय	* नेपाल सरकारको निर्णय तथा वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २००६ बमोजिम वृक्षारोपण गर्ने ।	* आयोजनाले एक रुख काटेवापत दुई रुख अनिवार्य वृक्षारोपण गर्नेछ । साथै, पाँच वर्षसम्म रोपिएका विरुवाहरूको संरक्षण गर्नेछ । पाँच वर्षपछि उक्त स्थान जिल्ला वन कार्यालय मार्फत स्थानीय सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरण गर्नेछ ।
५. पुनःस्थापनामा सहयोग			
५.१ घरधुरीको स्थानान्तरण	कानूनी स्वामित्व भएको	* विस्थापन भत्ता * स्थानान्तरण खर्च * यातायात खर्च	* ६ महिनाको घरभाडा वापत खर्च । * स्थानान्तरण खर्च * यातायात खर्च
५.२ कृषियोग्य जमीनको क्षति	कानूनी स्वामित्व भएको	* जग्गाको क्षतिको आधारमा क्षतिपूर्ति हुने ।	* प्रभावित व्यक्तिहरूलाई निम्न बमोजिम राहत दिने : १. जसले आफ्नो कूल जग्गाको १०% भन्दा बढी जग्गा गुमाएका छन् त्यस्ता घरधुरीहरूको लागि, - आयोजनाको निर्माणचरणमा यस्ता परिवारहरूको लागि प्रसारण लाइन निर्माणकार्यमा भएको अनुभव र सीपको आधारमा रोजगारीमा प्राथमिकता दिने २. क जसले आफ्नो कूल जग्गाको १०% देखि ५०%भन्दा बढी जग्गा गुमाएका छन् त्यस्ता घरधुरीहरूको लागि, - जिविकोपार्जन सहायता - सिपमुलक तालिम - कृषि तथा विउ विजन २. ख) जसले आफ्नो कूल जग्गाको ५०% भन्दा बढी जग्गा गुमाएका छन् त्यस्ता घरधुरीहरूको लागि, - जिविकोपार्जन सहायता - सिपमुलक तालिम - कृषि तथा विउ विजन - रोजगारी
५.३ जोखिममा परेका सामाजिक समूहहरु	प्रभावित घरधुरी	* आयोजनाबाट प्रभावित र जोखिममा परेका सामाजिक समूहहरूमा : दलीत, महिला घरमूली र अति सीमान्तकृत समूह पर्ने छन् ।	* त्यस्ता व्यक्तिहरूको जीवननिर्वाह स्तरमा सुधारको साथै पुनर्स्थापनामा सहयोग गर्ने । * संभव भएसम्म यस्ता व्यक्तिहरूको लागि आयोजनाको निर्माण चरणमा रोजगारीमा प्राथमिकता दिने ।
६. सरकारी सम्पत्ति			
६.१ संरचनाको क्षति	संवन्धित निकाय	* संरचनाको मर्मत/ स्थानान्तरण	* संबन्धीत सरकारी निकायसंग समन्वय गरी आवश्यक कार्य गर्ने
६.२ वन जंगलको क्षति	वन विभाग/जिल्ला वन कार्यालय /सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	* वृक्षारोपण गर्ने	* स्थानीय हावापानी सुहाउँदो विरुवाहरूको वृक्षारोपण गर्ने * वन विभाग र जिल्ला वन कार्यालयसंग समन्वय गर्ने
६.३ सरकारी जग्गाको क्षति	संवन्धित निकाय	* क्षतिपूर्तिको प्रावधान नभएको	* संबन्धीत सरकारी निकायसंग परामर्श/समन्वय गर्ने ।
७. सामान्य सुझाव			
७.१ आयोजनाको सम्पूर्ण प्रभाव	आयोजनाको प्रसारण मार्गमा पर्ने समुदाय, सरोकारवाला निकाय र प्रभावित घरधुरीहरु	* आयोजना प्रभावको वारेमा सुझाव, निर्माण तालीका, घरजग्गा प्राप्ति मिति, घरजग्गा मूल्याङ्कन, क्षति- पूर्ति तथा जनगुनासो व्यवस्थापन संरचना, रोजगारी तथा स्थानीय विकास	* स्थानीय सरोकारवालासंग छलफल र समन्वय गर्ने । * नेपाल सरकारको मन्त्रालय, विभाग, जिल्ला स्थित कार्यालय (जि.वि.स.गा.वि.स.) संग समन्वय गरी आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, साधनको सदुपयोग र स्थानीय विकासमा सहयोग पुऱ्याउने ।

		आदिको वारेमा सुभाब	
--	--	--------------------	--